

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ М. П. ДРАГОМАНОВА

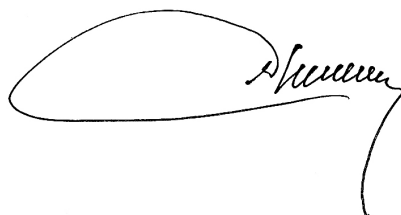
СПІВАК ЯРОСЛАВ ОЛЕГОВИЧ

УДК: 376-056.36:57.081.1

**ФОРМУВАННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ КУЛЬТУРИ
В РОЗУМОВО ВІДСТАЛИХ ПІДЛІТКІВ
У ПРОЦЕСІ ВИВЧЕННЯ ПРИРОДОЗНАВСТВА**

13.00.03 – корекційна педагогіка

Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата педагогічних наук

Київ – 2013

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана в Державному вищому навчальному закладі «Донбаський державний педагогічний університет», Міністерство освіти і науки України.

Науковий керівник: доктор педагогічних наук, професор
Дмитрієва Ірина Володимирівна,
Державний вищий навчальний заклад «Донбаський державний педагогічний університет»,
завідувач кафедри технологій корекційної та інклюзивної освіти.

Офіційні опоненти: доктор педагогічних наук, професор
Миронова Світлана Петрівна,
Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка,
завідувач кафедри корекційної педагогіки та інклюзивної освіти;

кандидат педагогічних наук,
Трикоз Сніжана Валеріївна,
Інститут спеціальної педагогіки НАПН України,
старший науковий співробітник лабораторії олігофренопедагогіки.

Захист відбудеться 26 грудня 2013 р. о 14³⁰ годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.053.14 в Національному педагогічному університеті імені М.П. Драгоманова за адресою: 01601, м. Київ, вул. Пирогова, 9.

З дисертацією можна ознайомитися у бібліотеці Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова (01601, м. Київ, вул. Пирогова, 9).

Автореферат розісланий 25 листопада 2013 р.

**Учений секретар
спеціалізованої вченої ради**

С.В. Федоренко

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Проблему формування екологічної культури особистості й суспільства значно актуалізує пошук людством шляхів духовного відродження та гармонії в стосунках з природою, адже вирішення екологічних питань наразі неможливе без перегляду світоглядних позицій, переоцінювання діяльності людей щодо природи. У науковій теорії світосприймання людини й природи як єдиної космічної цілісності (за В. Вернадським) стрижневим компонентом постає необхідність формування в молодого покоління екологічної культури, що передбачає проведення заходів загальносвітового масштабу з охорони навколишнього середовища та розвитку дбайливого ставлення людей до життя як найвищої цінності в усіх його проявах.

Вплив природного середовища на становлення особистості та її духовну культуру досліджували М. Бердяєв, В. Біблер, В. Вернадський, А. Гусейнов, Д. Лихачов, О. Лосєв, М. Мамардашвілі, О. і М. Реріхи, Г. Сковорода, В. Соловйов, А. Швейцер та ін. У наукових працях М. Кисельова, С. Кримського, В. Крисаченка, Е. Маркаряна, М. Моїсєєва, М. Реймерса, Г. Стюард, М. Тарасенка та ін. обґрунтовується необхідність зближення екології й культури, висвітлюється механізм виникнення та сутність поняття “екологічна культура”.

Роль екологічної культури в процесі формування особистості, значення екологічної освіти та виховання кожної людини розкривається у роботах Н. Бібік, С. Бородавкіна, А. Букіна, О. Вербицького, О. Захлебного, І. Зверєва, В. Ільченко, О. Плахотнік, І. Суравегіної, Г. Ткачук, В. Червонецького, В. Шарко та ін.

Різні аспекти проблеми формування екологічної культури в процесі екологічного виховання учнів загальноосвітньої школи представлені в наукових працях Т. Вайди, Н. Грейди, Н. Єфіменко, О. Король, І. Котеневої, Л. Лук’янової, Г. Тарасенко та ін.

Питанням екологічного виховання дітей, які потребують корекції розумового розвитку, надавали особливого значення І. Бгажнокова, Г. Блеч, В. Бондар, Б. Брунов, В. Воронкова, Т. Головіна, І. Гребеннікова, Г. Дульнєв, І. Єременко, Л. Казакова, В. Липа, В. Мачихіна, Л. Метієва, С. Миронова, Н. Морозова, Н. Назарова, Т. Неретіна, Л. Одинченко, Т. Пороцька, В. Постовська, Б. Пузанов, Н. Рябова, В. Синьов, Л. Співак, Л. Стожок, С. Трикоз, Є. Худенко, О. Шаповалова та ін. Однак в українській корекційній психопедагогіці системно й теоретико-експериментально ця проблема ще не досліджувалася, що спричинює високу актуальність обраної теми дослідження.

Результати безпосереднього вивчення стану роботи з формування екологічної культури в процесі вивчення природознавства в допоміжній школі свідчать, що резерви продуктивного вирішення корекційно-виховних завдань використовуються неповно. Актуальними залишаються питання особливостей прояву в розумово відсталих підлітків екологічних якостей, визначення системи екологічних понять, що їх мають опанувати школярі в процесі вивчення природознавства, міжпредметних взаємозв’язків, єдиних підвалин екологічного, трудового й естетичного виховання, інтеграційного підходу до природознавчих дисциплін та ін. Через те наявна наразі організація процесу формування екологічної культури в учнів із вадами розумового розвитку в процесі вивчення природознавства не задовольняє потребам тенденційного розвитку сучасної освіти, оскільки містить суперечності між: об’єктивними вимогами суспільства до всебічного розвитку особистості в контексті “природа-людина” та рівнем екологічної культури розумово відсталих учнів; корекційно-розвивальним потенціалом екологічного виховання в системі корекційної освіти та його роллю в навчально-виховному процесі допоміжної

школи; рівнем теоретичних знань з основ екології та рівнем свідомої участі розумово відсталих учнів у природоохоронній діяльності; потенційними можливостями розвитку в них складових компонентів екологічної культури в їх системній єдності й недостатньою розробкою технологій її формування в процесі вивчення природознавства.

Актуальність і недостатнє вивчення обраної проблеми в спеціальній педагогіці обумовили вибір теми дисертаційного дослідження **“Формування екологічної культури в розумово відсталих підлітків у процесі вивчення природознавства”**.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження виконане відповідно до тематичного плану науково-дослідної роботи кафедри технологій корекційної та інклюзивної освіти Державного вищого навчального закладу “Донбаський державний педагогічний університет” за напрямом “Науково-методичне забезпечення змісту освіти дітей із психофізичними вадами” (протокол № 1 від 31. 08. 2009 р.).

Тему дисертаційного дослідження затверджено вченою радою Слов'янського державного педагогічного університету (протокол № 1 від 16. 09. 2010 року) й узгоджено в Міжвідомчій раді з координації наукових досліджень із педагогічних і психологічних наук в Україні (протокол № 9 від 21. 12. 2010 р.).

Мета дослідження полягає в розробці теоретично обґрунтованої та експериментально перевіреної корекційно-виховної технології формування в розумово відсталих підлітків екологічної культури в процесі вивчення природознавства.

Відповідно до мети було визначено такі **задачі** дослідження:

1. Здійснити теоретичний аналіз загальної та спеціальної психолого-педагогічної літератури з проблеми формування екологічної культури учнів з нормою інтелекту та розумово відсталих.

2. Вивчити та узагальнити стан роботи з екологічного виховання учнів 6 – 9-х класів в практиці сучасної допоміжної школи.

3. Виявити та порівняти рівень сформованості екологічної культури учнів 6 – 9-х класів допоміжної й загальноосвітньої шкіл, з'ясувати специфічні особливості екологічної культури в розумово відсталих підлітків.

4. Розробити та теоретично обґрунтувати корекційно-виховну технологію формування екологічної культури в розумово відсталих підлітків у процесі вивчення природознавства й дослідити її ефективність.

Об'єкт дослідження – процес екологічного виховання розумово відсталих учнів.

Предмет дослідження – корекційно-виховна технологія формування в розумово відсталих підлітків екологічної культури в процесі вивчення природознавства.

Теоретико-методологічною основою дослідження є такі наукові напрями: загальнофілософські положення про цілісність природи, єдність природи і суспільства, необхідність гармонізації й гуманізації взаємовідносин суспільства з природою, про виховну й розвивальну функції природи (М. Бахтін, Е. Гірусов, М. Бердяєв, В. Вернадський, Д. Лихачов та ін.); фундаментальні положення філософії сучасної освіти (В. Андрущенко, І. Бех, Г. Волинка, С. Гончаренко, І. Зязюн, В. Кремень, О. Сухомлинська та ін.); концептуальні положення теорії екологічної освіти та виховання (С. Алексєєв, А. Захлебний, І. Зверєв, О. Король, Д. Мельник, А. Некос, Н. Пустовіт, Т. Пушкарьова, Л. Симонова, І. Суравегіна, В. Сухомлинський, Г. Тарасенко та ін.), культурно-історична теорія розвитку психіки людини, положення про єдність основних закономірностей психічного розвитку в умовах нормального та порушеного

онтогенезу, єдність теоретичного й емпіричного, когнітивного й емоційно-почуттєвого, системного й особистісного, діяльнісного й культурологічного в розвитку особистості (Б. Ананьєв, В. Бондар, Л. Виготський, Т. Власова, В. Давидов, О. Запорожець, Г. Костюк, О. Леонтєв, В. Лубовський, О. Лурія, Н. Морозова, К. Платонов, С. Рубінштейн, В. Синьов, Ж. Шиф, М. Ярмаченко та ін.); дефектологічна теорія про сутність корекційної спрямованості освіти дітей із психофізичними порушеннями (Г. Бойко, В. Бондар, Л. Вавіна, О. Граборов, І. Дмитрієва, Г. Дульнєв, І. Єременко, В. Засенко, А. Колупаєва, С. Конопляста, С. Кульбіда, Л. Куненко, М. Малофєєв, Г. Мерсіянова, С. Миронова, В. Петрова, Т. Сак, В. Синьов, В. Тарасун, В. Турчинська, С. Федоренко, Л. Фомічова, О. Хохліна, А. Шевцов, М. Шеремет, Д. Шульженко та ін.); прикладні розробки вчених-дефектологів з окремих питань екологічного виховання розумово відсталих учнів (І. Бгажнокова, Г. Блеч, Б. Брунов, І. Гребеннікова, Г. Дульнєв, І. Єременко, Л. Казакова, В. Липа, С. Миронова, Л. Одинченко, Т. Пороцька, В. Мачихіна, Л. Метієва, Н. Назарова, Т. Неретіна, Б. Пузанов, В. Синьов, Л. Співак, Л. Стожок, С. Трикоз, Є. Худенко, Б. Тупоногов, О. Шаповалова та ін.); а також нормативні документи й закони України з проблем екологічної освіти та виховання.

Методи дослідження. *Теоретичні:* аналіз, систематизація й узагальнення даних загальної й спеціальної психолого-педагогічної та методичної літератури з проблеми дослідження з метою визначення теоретико-методичних засад і основних підходів до з'ясування сутності екологічної культури, визначення основних компонентів і показників її вивчення в учнів із вадами розумового розвитку; *емпіричні:* спостереження за навчально-виховним процесом, бесіди, анкетування вчителів та вихователів, критичний аналіз шкільної документації для об'єктивної оцінки сучасного стану роботи з екологічного виховання в допоміжній школі; педагогічний експеримент з констатувальною, формувальною та контрольною частинами для визначення рівнів сформованості в розумово відсталих підлітків екологічної культури та перевірки ефективності впровадження корекційно-виховної технології її формування в процесі вивчення природознавства; *методи обробки даних:* кількісна та якісна обробка одержаних результатів дослідження, статистичне обрахування за критерієм Ф* Фішера для оцінки достовірності відмінностей між відсотковими частками вибірок щодо сформованості в розумово відсталих підлітків екологічної культури.

Наукова новизна одержаних результатів дослідження полягає в тому, що:

вперше:

-подано цілісну характеристику особливостей екологічної культури в розумово відсталих підлітків;

-розроблено та обґрунтовано систему критеріїв щодо компонентів екологічної культури, показників і рівнів її сформованості у розумово відсталих підлітків;

-науково обґрунтовано та експериментально перевірено корекційно-виховну технологію формування в учнів екологічної культури в процесі вивчення природознавства;

уточнено:

- розуміння сутності поняття “екологічна культура розумово відсталого підлітка” з опорою на основну структуру особистісного феномену екологічної культури та відображення її в екологічній свідомості та активній екологічній позиції;

- класифікацію методів та відповідних їм прийомів корекційної роботи екологічного спрямування;
набули подальшого розвитку:
- положення про корекційну спрямованість навчально-виховного процесу допоміжної школи;
- основні підходи до корекційно-розвивального процесу вивчення природознавства на уроках та в позакласній роботі з метою формування в розумово відсталих підлітків основ екологічної культури;
- ідея про потенційні можливості екологічного виховання щодо соціальної компенсації розумової відсталості шляхом активної та свідомої участі учнів у природоохоронній діяльності.

Практичне значення одержаних результатів. Виявлені у ході порівняльного дослідження специфічні особливості екологічної культури розумово відсталих учнів мають бути значущими для диференційної діагностики психічного розвитку даної категорії дітей та підлітків. Розроблено змістово-процесуальну основу й методичне забезпечення корекційно-виховної технології формування в розумово відсталих підлітків екологічної культури на уроках природознавства та у позаурочний час, яка може бути використана педагогами допоміжних шкіл.

Уможливлено використання матеріалів та результатів дослідження під час вдосконалення існуючих і розробки нових програм і посібників з навчання природознавства, програм виховної роботи в допоміжній школі, при укладанні навчальних і науково-методичних посібників для вищих навчальних закладів та для перепідготовки кадрів (курси “Корекційна педагогіка”, “Спеціальна психологія”, “Методика виховної роботи в спеціальній школі”, “Спеціальна методика природознавства”).

Упровадження результатів дослідження відбувалось у Донецькій спеціальній загальноосвітній школі-інтернаті № 29 Донецької обласної ради (довідка № 4057 від 15. 04. 2013 р.), Краснолиманській спеціальній загальноосвітній школі-інтернаті № 34 Донецької обласної ради (довідка № 191 від 17. 04. 2013 р.), Слов’янській спеціальній загальноосвітній школі-інтернаті № 41 Донецької обласної ради (довідка № 67 від 10. 04. 2013 р.), Миколаївській спеціальній загальноосвітній школі-інтернаті № 7 Донецької обласної ради (довідка № 175 від 16. 04. 2013 р.).

Особистий внесок здобувача у працях, опублікованих у співавторстві, полягає в: обґрунтуванні основних положень екологічного виховання учнів допоміжної школи [2], розробці системи критеріїв щодо компонентів екологічної культури і рівнів її сформованості у розумово відсталих підлітків [8, 13], розробці методики роботи з формування основ екологічної культури в розумово відсталих підлітків в процесі вивчення природознавства [6, 7, 14].

Апробація результатів дисертації здійснювалась на міжнародних науково-практичних конференціях: “Традиции и инновации в системе образования детей с ограниченными возможностями здоровья” (Москва, 2012), “Корекційна та інклюзивна освіта очима молодих науковців” (Суми, 2013), “Инновации в экономике, проектном менеджменте, образовании, юриспруденции, социологии, медицине, экологии, философии, психологии, физике, технике и математике” (Санкт-Петербург, 2013), “Научные исследования и их практическое применение. Современное состояние и пути развития” (Иваново, 2013), “Корекційна освіта: історія, сучасність та перспективи розвитку” (Кам’янець-Подільський, 2012, 2013); *всеукраїнських* науково-практичних

конференціях: “Актуальні проблеми спеціальної педагогіки та психології” (Херсон, 2010), “Актуальні проблеми корекційної педагогіки та психології” (Луганськ, 2011), “Актуальні питання сучасної науки і освіти” (Слов’янськ, 2010 – 2013); *регіональних науково-практичних конференціях і семінарах*: “Теоретичне і методичне забезпечення навчання та виховання осіб з особливими освітніми потребами” (Слов’янськ-Донецьк, 2011 – 2013).

Публікації. Результати проведеного дослідження висвітлено у 17 публікаціях, із яких 11 - одноосібні. 6 статей надруковано у наукових фахових виданнях.

Структура роботи. Робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел (298 найменувань), 15 додатків, містить 17 таблиць і 11 рисунків. Загальний обсяг дисертації становить 272 сторінки, із них основний текст – 176 сторінок.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **вступі** обґрунтовано актуальність досліджуваної проблеми, розкрито зв’язок дисертаційної роботи з науковими програмами, планами, темами, визначено мету, завдання, об’єкт, предмет дослідження, охарактеризовано методи дослідження, розкрито наукову новизну та практичне значення одержаних результатів, наведено відомості щодо їх апробації й упровадження.

У першому розділі **“Теорія формування екологічної культури особистості”** розкрито теоретико-методичні засади та історико-педагогічний генезис практики екологічного виховання, висвітлено основні аспекти формування екологічної культури дітей із нормою інтелекту, проведено аналіз науково-практичного підходу до екологічного виховання розумово відсталих дітей та підлітків.

Вивчення літературних джерел показало, що теорія формування екологічної культури особистості ґрунтується на системі наукових знань, які становлять основи педагогіки, і пов’язана з такими науками, як філософія, екологія, культурологія, соціологія, психологія, кожній із яких притаманна своєрідна гносеологічна позиція. З’ясовано, що основою екологічної освіти та виховання в сучасній Україні мають стати вироблені з урахуванням світової практики **“Основні засади (стратегія) державної екологічної політики України на період до 2020 року”** (2010 р.). У наукових дослідженнях, методичних виданнях, відповідних нормативних документах викладено чіткі інструкції стосовно екологізації навчально-виховного процесу в закладах освіти. Водночас документи, що регламентують процес освіти дітей з обмеженими психофізичними можливостями, зокрема з вадами розумового розвитку, наразі не можуть характеризуватися достатнім за обсягом екологічним складником.

У сучасних філософських дослідженнях доведено, що екологізм є підвалиною екоцентричної парадигми освіти і основними шляхами його реалізації виступають неперервна екоосвіта та ековиховання задля відпрацювання екологічної культури людства як інтегральної наскрізної характеристики (Ф. Вольвач, М. Дробноход, М. Назарук, Ю. Марков, А. Падун, В. Пустовойтов, О. Салтовський, Л. Юрченко та ін.).

У сучасних працях із загальної та соціальної педагогіки обстоюється необхідність застосування соціокультурного підходу до формування екологічної культури дітей та підлітків (Н. Бібік, А. Букін, О. Вербицький, А. Захлебний, І. Зверев, А. Іванченко, В. Ільченко, В. Крисаченко, С. Омельченко, С. Ніколаєва, О. Плахотнік, Н. Пустовіт, І. Суравегіна, Г. Тарасенко, Г. Ткачук, В. Червонецький та ін.).

Огляд основ екопсихології та екопедагогіки переконує, що центральним напрямом дослідження цих наук є цілісний процес екологічного виховання з кінцевим результатом у вигляді особистісного феномену – набутої екологічної культури (О. Вашак, С. Дерябо, А. Іваницький, М. Кононенко, С. Кухарчук, О. Лук'яненко, С. Новосад, Л. Отрошко, М. Стельмахович, С. Стефанюк, Л. Фенчак, В. Ясвін та ін.).

Історичні витоки екологічного виховання в теорії та методиці корекційної психопедагогіки вказують на зародження його першопочатків у теорії “природознавчого” підходу в педагогіці А. Владимирського, О. Граборова, В. Кащенко, О. Сікорського, І. Соколянського та інших науковців кінця XIX – початку XX ст. Значний вплив на розвиток теоретичних підвалин екологічного виховання розумово відсталих дітей мали ідеї В. Сухомлинського про роль природи у навчанні та вихованні таких школярів. Більш докладне й різнобічне вивчення проблем природоохоронного виховання в допоміжній школі розпочалося від 50-х рр. XX ст.

У наукових доробках І. Бгажнокової, В. Бондаря, М. Валце, В. Воронкової, Т. Головіної, Г. Дульнєва, І. Єременка, В. Ковальчук, Н. Морозової, К. Муратової, Т. Пороцької, В. Синьова, А. Усвайської та ін. виховання бережливого ставлення до природи виступає невід’ємним складником змісту виховання розумово відсталих дітей із метою їхньої повноцінної соціальної адаптації. Основні ідеї науковців розвинулися в низці досліджень із методики викладання природознавства в допоміжній школі (Г. Блеч, Л. Співак, Л. Стожок, С. Трикоз та ін.). Стосовно представленості в цих дослідженнях екологічного складника спостерігається позитивна динаміка, що хронологічно наслідуює зміни суспільної парадигми розвитку – від антропоцентричної, алармістської до екоцентричної, природоохоронної.

Узагальнюючи підходи міжгалузевої інтеграції наукових знань, ми встановили, що екологічна культура розумово відсталого підлітка є особистісним феноменом, формування якого лежить у руслі когнітивного, емоційно-аксіологічного та поведінково-діяльнісного аспектів, що відображаються в нерозривній єдності між сукупністю елементарних екологічних знань, адекватного емоційно-ціннісного ставлення підлітка до природних об’єктів й відповідних практичних умінь і навичок у системі “природа-людина”, і в результаті передбачають становлення його екологічної компетентності.

У дисертації узагальнено результати досліджень особливостей окремих психічних процесів учнів з обмеженими розумовими можливостями, які потребують корекційних зусиль у процесі становлення в них основ екологічної культури. З’ясовано (В. Бондар, І. Єременко, С. Забрамна, Л. Занков, М. Матвєєва, М. Певзнер, В. Петрова, Б. Пінський, С. Рубінштейн, В. Синьов, І. Соловійов, Н. Стадненко, О. Хохліна, Ж. Шиф та ін.), що своєрідність пізнавальної та емоційно-почуттєвої сфер школярів значно ускладнюють цей процес. Доведено необхідність спеціально спрямованого педагогічного керівництва розвитком екологічних якостей особистості розумово відсталих підлітків. Визначено, що предмети природничого циклу мають виконувати провідну роль у процесі формування екологічної культури розумово відсталих підлітків, зважаючи на відсутність окремого навчального предмета “Екологія” в навчальному плані допоміжної школи та спільну методичну основу опанування учнями природознавчих і екологічних понять.

Із наведеного огляду теоретико-методичних підвалин процесу екологічного виховання дітей і підлітків можна зробити висновок, що впродовж двох останніх десятиліть в Україні активно досліджуються проблеми екологізації освіти та

виховання в загальноосвітніх навчальних закладах, однак у корекційній психопедагогіці питання становлення екологічної культури розумово відсталих підлітків предметом окремих досліджень не поставали.

У другому розділі **“Експериментальне дослідження особливостей екологічної культури розумово відсталих підлітків”** проаналізовано сучасний стан роботи з екологічного виховання в практиці допоміжної школи; розкрито методику та основні результати констатувального експерименту, проведеного з метою з’ясування особливостей екологічної культури учнів 6 – 9-х класів допоміжної школи у порівнянні з учнями 6-х класів загальноосвітньої школи.

Дослідження проводилось на базі допоміжних шкіл-інтернатів № 29 м. Донецька, № 34 м. Красного Лиману, № 41 м. Слов’янська, № 7 м. Миколаївки та загальноосвітніх шкіл № 17 м. Слов’янська, № 54 м. Горлівки Донецької області. У ньому брали участь 283 учні 6 – 9-х класів у віці від 12 до 16 років (діагноз F 70) та 84 учні 6-х класів з нормальним рівнем розвитку інтелекту.

У результаті вивчення стану роботи з екологічного виховання в сучасній допоміжній школі виявлено, що в змісті та побудові навчальних програм із природознавчих дисциплін, планів навчально-виховної роботи недостатньо враховано положення єдності емоційного й усвідомленого пізнання дійсності, збагачення в учнів почуттєвої сфери, розвитку адекватного оцінного ставлення до довкілля, формування потреби в самостійній природоохоронній діяльності тощо. Аналіз уроків природознавства та позакласних заходів природничо-екологічного спрямування, анкетування вчителів з природознавства, вихователів старших класів виявили невідповідність між роллю природознавства в процесі формування екологічної культури розумово відсталих учнів та рівнем належної методичної підготовки педагогів.

Для об’єктивного виявлення особливостей екологічної культури, а саме сформованості в учнів когнітивного, емоційно-аксіологічного та поведінково-діяльнісного її компонентів, було розроблено констатувальний експеримент, який складався з трьох частин. Оцінка результатів здійснювалася за такими показниками складових компонентів екологічної культури: наявність в учнів мінімальної обов’язкової ерудиції в галузі екології; особливості володіння прийомами розумової діяльності (аналіз отриманої інформації з природознавства та екології, встановлення логічних зв’язків, перенос набутих знань на конкретні життєві ситуації взаємозв’язку людини та довкілля); своєрідність емоційно-ціннісного ставлення учнів до об’єктів та явищ природи (оцінні судження, адекватність та усвідомленість їх мотивації, наявність інтересу та потреби спілкування з природою); характер природоохоронної діяльності (самостійність, правильність, ініціативність) та відповідність поведінки школярів у природі екологічним нормам і правилам.

Результати дослідження свідчать, що елементарні екологічні знання розумово відсталих підлітків характеризуються низьким рівнем усвідомленості, повноти, міцності, узагальненості і конкретності (56,2% учнів 6-х і 41% – 9-х класів). Основним мотивом усвідомлення значення природничих об’єктів та природоохоронної діяльності і в учнів із нормальним рівнем розвитку інтелекту, і в розумово відсталих, виступає ціннісне ставлення до природи, хоча розуміння їх ролі та значущості, особливо в учнів допоміжної школи, навіть 9-х класів, має дуже поверхневий та примітивний характер. Наявність інтересу до об’єктів і явищ природи характерна як для учнів масової школи, так і для розумово відсталих, однак стійкість інтересу в учнів

допоміжної школи значно нижча (58,3 % учнів 6-х класів масової школи, 26,4% учнів 6-х класів та 34% учнів 9-х класів допоміжної школи).

Установлено взаємозв'язок між розумінням наявної інформації з природознавства й екології та характером прояву емоційно-ціннісного ставлення до природи і природоохоронної діяльності, своєрідність якого в розумово відсталих учнів полягає в тому, що ґрунтуючись на неповних і поверхневих екологічних знаннях, воно виявляється у нестійкому бажанні досліджувати й охороняти природні об'єкти (59,4 % учнів 6-х і 45,6% – 9-х класів), байдужості й небажання характерно правильно поводити себе в природі, вивчати природні об'єкти й піклуватися про них (52,3 % учнів 6-х і 43,8 % – 9-х класів). Спроможність адекватно мотивувати оцінні судження, критично оцінювати конкретні вчинки щодо об'єктів природи, засуджувати екологічно неграмотну поведінку, ухвалювати рішення й коригувати власну поведінку відповідно до екологічних норм і правил представлено досить фрагментарно навіть в учнів 8 – 9-х класів.

Розробка та впровадження відповідних завдань дослідження критеріїв оцінки й діагностичних процедур дозволили обґрунтувати чотири узагальнені рівні сформованості екологічної культури в учнів допоміжної та загальноосвітньої шкіл (від високого до дуже низького):

1. Високий рівень: за всіма критеріями оцінювання ці учні показали найбільш високі результати. Підлітки виявляли стійкий інтерес і бажання досліджувати й охороняти природні об'єкти, знання про об'єкти та явища природи характеризувалися усвідомленістю, повнотою, систематизованістю, учні встановлювали суттєві взаємозв'язки людини з навколишньою природою. Емоційно-ціннісне ставлення до природи мотивувалося декількома істотними ознаками і мало адекватний характер. Наявне почуття відповідальності під час взаємодії з природними об'єктами. Підлітки виявляли ініціативність та самостійність у процесі природоохоронної діяльності.

2. Достатній рівень характеризувався тим, що екологічні знання учнів недостатньо міцні, повні й систематизовані, характер суджень про основні екологічні категорії з усвідомленням істотних ознак перебував на нижчому рівні, ніж в учнів, яких віднесено до високого рівня. Підлітки цікавилися охороною природних об'єктів, мали достатні межі мотиваційно-потребових переваг, брали участь у різних видах природоохоронної діяльності, проте при цьому не могли цілком адекватно усвідомлювати власні мотиви спілкування з природними об'єктами та явищами, емоційно-ціннісне ставлення до природи й природоохоронної діяльності мотивували одним логічним аргументом, при цьому характер мотивування був адекватним.

3. Низький рівень. Інтерес та бажання досліджувати й охороняти природні об'єкти в учнів цього рівня позитивні, але недостатньо виражені, проявлялися ситуативно, на рівні розважальності, не були підкріплені знаннями про довкілля. Запас еколого-природознавчої інформації за програмними вимогами мінімальний, унаслідок чого уявлення, що відображають суттєві взаємозв'язки людини й навколишньої природи, усвідомлювалися підлітками поверхово. Емоційно-ціннісне ставлення мотивувалося зовнішніми ознаками, при цьому характер мотивування був неадекватним. Почуття відповідальності під час взаємодії з природними об'єктами – позитивно-пасивне. Підлітки не виявляли ініціативності й самостійності в процесі природоохоронної діяльності, постійно потребували контролю та допомоги з боку педагога.

4. Дуже низький рівень. У підлітків цієї групи байдуже чи слабко виражене позитивне ставлення до природи та природоохоронної діяльності, практично відсутня

потреба в спілкуванні з нею; спостерігалася відсутність потреби в природоохоронній діяльності, вирішенні практичних завдань навіть під безпосереднім керівництвом учителя; хаотичність, непослідовність суджень про довкілля. Обмежуючись упізнаванням знайомих природних об'єктів та явищ, ці діти не могли встановити найпростіших логічних зв'язків між ними й мотивувати свою відповідь. Емоційно-ціннісне ставлення до природи не обґрунтовувалося, виражаючись словами: “подобається”, “не подобається”, “хочу”, “не хочу”. Відсутні почуття відповідальності під час взаємодії з природними об'єктами.

Розподіл учнів допоміжної та загальноосвітньої шкіл за рівнями сформованості екологічної культури представлено у таблиці 1.

Таблиця 1

Рівні сформованості екологічної культури в учнів із вадами розумового розвитку та учнів із нормальним рівнем розвитку інтелекту (%)

Рівні	Класи	6-й кл. ЗОШ	6-й кл., доп. шк.	7-й кл., доп. шк.	8-й кл., доп. шк.	9-й кл., доп. шк.
Високий		57,14	15,28	17,65	18,03	21,74
Достатній		35,71	19,44	19,57	20,27	20,29
Низький		7,15	37,5	35,29	34,68	34,78
Дуже низький		-	27,78	27,49	27,02	23,19

Наведені дані свідчать, що розумово відсталі підлітки, навіть дев'ятикласники, мають значно нижчі показники сформованості екологічної культури, ніж шестикласники з нормальним рівнем розвитку інтелекту. Хоча в розумово відсталих підлітків виявлено певну позитивну вікову динаміку сформованості екологічної культури, утім, виражена вона слабо, що пов'язано, на нашу думку, із недостатньою ефективністю педагогічного керівництва пізнавальною й практичною діяльністю учнів у процесі вивчення природознавства на уроках і в позаурочний час.

У третьому розділі “**Педагогічне забезпечення формування в розумово відсталих підлітків екологічної культури**” представлено методика й результати формувального експерименту, обґрунтовано корекційно-виховну технологію формування в розумово відсталих підлітків екологічної культури на уроках та позаурочних заняттях із природознавства в 6 – 9-х класах допоміжної школи.

Формувальний експеримент проводився упродовж 4-х навчальних років. Загальна кількість учнів експериментальних класів складала 37 осіб, контрольних – 35 осіб. Робота здійснювалася на уроках природознавства та в позакласний час на базі загального матеріального фонду для контрольних й експериментальних класів. Визначальною рисою педагогічної роботи в експериментальних класах стала її цілеспрямованість на основі цілісної корекційно-виховної технології, вибудованої з урахуванням виявлених і описаних вище особливостей екологічної культури розумово відсталих підлітків.

Корекційно-виховну технологію формування екологічної культури (КВТФЕК) ми визначили як сукупність методів, прийомів і дій педагогів та учнів, а також навчально-виховних заходів, спрямованих на формування й розвиток особистісного феномена екологічної культури розумово відсталого підлітка, що ґрунтується на органічній взаємодії й взаємовпливі теоретико-методичних підвалин технології та практичних шляхів їх реалізації. Структурну основу розробленої КВТФЕК утворили два основних компоненти: управлінський та інформаційний. Сутність управлінського компонента КВТФЕК окреслювалася в такий спосіб: теоретико-методичні засади побудови

корекційно-виховної технології, що полягають у системній взаємодії наукових положень, аспектів, принципів, напрямів, основних положень формування в розумово відсталих підлітків екологічної культури. Основу його структури уклали два стрижневих складника, які надалі обумовили наявність, зміст та роль усіх інших, більш часткових її компонентів: методичні принципи побудови й впровадження КВТФЕК та аспекти її формування в розумово відсталих підлітків.

Спираючись на визнану структуру екологічної культури, основними аспектами її формування в розумово відсталих підлітків ми визначили такі: когнітивний, емоційно-аксіологічний, поведінково-діяльнісний. Когнітивний аспект окреслював зміст та послідовність опанування розумово відсталими учнями певного обсягу екологічних відомостей і дотичних до них психолого-педагогічних, як-от: екологія як наука, роль екології в житті людини, екологічна небезпека, екологічна катастрофа, екологічна вихованість, екологічна культура тощо. Реалізація когнітивного аспекту залежала від інформаційного складника КВТФЕК, його продуманості, відповідності основним принципам укладання педагогічних систем корекційного навчання й виховання, вимогам до екологізації вивчення природознавства в допоміжній школи.

Емоційно-аксіологічний аспект ґрунтувався на положенні: для того, щоб екологічна культура втілилася в екологічну компетентність, тобто набула практичної реалізації, вона мала зачіпати сферу почуттів розумово відсталого учня, спонукати його до переживання, і через це увійти до системи домінантних особистісних установок. При цьому ми намагалися формувати в підлітків непрагматичне ставлення до природи як до цінності, незалежно від можливості чи неможливості практичного використання її об'єктів.

Поведінково-діяльнісний аспект формування екологічної культури розумово відсталих підлітків своєрідним чином узагальнював роботу педагога за програмою КВТФЕК і ілюстрував її результативність, оскільки саме в поведінці учнів в природному середовищі відбиваються і екологічні знання, і набуті риси емоційного сприймання природи як ціннісного компонента свідомості, і сформованість у результаті усвідомленої екологічної позиції.

Основні методичні принципи побудови та впровадження КВТФЕК регламентували педагогічний процес і визначалися таким чином: принцип постійного взаємозв'язку в реалізації управлінського та інформаційного компонентів КВТФЕК, взаємовпливу всіх її складників; принцип міждисциплінарності в побудові КВТФЕК; принцип екологічного підходу; принцип безперервності й комплексності корекційно-виховного процесу; принцип єдності діагностики й корекції психічних порушень під час становлення в учнів допоміжної школи екологічної культури; діяльнісний принцип – практико-орієнтований підхід до формування в розумово відсталих підлітків екологічної культури; принцип урахування віково-психологічних новоутворень та особливостей підліткового віку школярів; принцип взаємозв'язку в застосуванні системи спеціальних методів та прийомів педагогічного впливу; глобально-регіонально-краєзнавчий принцип; принцип активного залучення найближчого соціального оточення підлітка до участі в корекційно-виховній роботі.

У межах реалізації цих принципів та аспектів формування в розумово відсталих підлітків екологічної культури знаходили відображення сформульовані нами наступні методичні положення: формування екологічної культури школярів слід вибудовувати з урахуванням стратегічних напрямів реалізації корекційної спрямованості навчально-виховного процесу; слід застосовувати етнопедагогічний

підхід до формування екологічної культури розумово відсталих підлітків, ураховуючи багатий досвід національного екологічного виховання, традиційного для українського народу; становлення в розумово відсталих підлітків екологічної культури слід проводити в якнайтіснішому зв'язку із їхнім трудовим та естетичним вихованням, що передбачає закріплення в свідомості учнів уявлень про природу як об'єкт насолоди від праці в ній та можливості зустрічі з прекрасним; необхідно забезпечити безперервність процесу формування екологічної культури упродовж усього періоду вивчення природознавства як під час уроків, так і в позаурочній діяльності з використанням системи методів та прийомів корекційної роботи.

Зважаючи на основні аспекти формування в розумово відсталих підлітків екологічної культури, було узагальнено класифікацію системи методів та відповідних їм прийомів корекційної роботи екологічного спрямування: когнітивні (методи й прийоми активізації екологічної свідомості, розвитку пізнавальної самостійності), аксіологічні (методи й прийоми відпрацювання адекватного ціннісного ставлення до природи загалом та її виявів у житті людини зокрема, мотивованих суджень-оцінок), діяльнісні (методи й прийоми стимулювання екологічно доцільних дій і усвідомленої поведінки в природі, розвитку активної екологічної позиції). У цих групах методів в комплексі реалізовувалися як традиційні (слово педагога, бесіди, аналіз екологічних прикладів (позитивних і негативних), ситуативні (кейс-метод) та ін.), так і нетрадиційні (природотерапія, арттерапія, психотерапія, метод саногенного мислення та ін.) та інноваційні (інтерактивні, інформаційно-комунікаційні) методи. Вагоме місце в кожній групі методів посідала терапія розумово відсталих підлітків живою та неживою природою.

Інформаційний компонент КВТФЕК становив собою зміст і обсяг основних інформаційних одиниць з основ екології, адаптацію екологічного матеріалу до віку і можливостей розумово відсталих підлітків; поступовість засвоєння екологічних знань, умінь і навичок, що підлягали опануванню на уроках природознавства та у позаурочний час, їх відбір і компонування за роками навчання з огляду на складність екологічного матеріалу; установа відповідності між засвоюваним природознавчим поняттям та екологічними знаннями, уміннями й навичками учнів.

Зміст та структуру інформаційного компонента КВТФЕК складають теоретико-змістові положення (специфічні принципи, інформаційні напрями, екологічні компетентності) та змістові лінії (екологічна, народознавча, естетична, регіонально-краєзнавча, валеологічна, економічна), що ґрунтуються на основних теоретичних узагальненнях управлінського компонента й утілюються надалі в методичному забезпеченні реалізації КВТФЕК, яке так само вміщує: 1) тематичний модуль "Основи екології (Донеччина)", що складається з 4-х взаємопов'язаних розділів: "Екологія неживої природи" (6-й клас), "Екологія рослин" (7-й клас), "Екологія тварин" (8-й клас), "Екологія людини" (9-й клас); 2) технологічний модуль (набір технологічних карт для 6-го, 7-го, 8-го, 9-го класів).

Передбачалося, що елементи екологічної теорії й практики та запровадження їх в життя розумово відсталі підлітки мають опановувати паралельно із засвоєнням основних понять та набуттям умінь і навичок із навчального курсу "Природознавство". Виходячи із цього, тематику та послідовність вивчення екологічного матеріалу обумовлено змістом навчальної програми з природознавства для 6 – 9-х класів загальноосвітніх навчальних закладів для розумово відсталих дітей (укл. Г. Блеч, Київ, 2009).

Результати експериментальної роботи, отримані під час формувального експерименту, аналізувалися шляхом порівняння якості виконання спеціального комплексу контрольних завдань учнями експериментальних і контрольних класів. З метою наближення до об'єктивності отриманих результатів, підсумкові зрізи проводилися з учнями 7-х і 9-х класів (табл. 2).

Слід зауважити, що учні контрольних класів змогли дещо підвищити рівень сформованості екологічної культури, виявляючи інтерес до природи, набуваючи нових вражень, екологічних знань і практичних умінь. Разом із тим спонтанність роботи з екологічного виховання та її неорганізованість не дали високих результатів, тоді як учні експериментальних класів, поступово розширюючи діапазон отриманих знань, умінь і навичок за експериментальною технологією, значно підвищили рівень екологічної культури в процесі вивчення природознавства (високий рівень в експериментальних 9-х класах продемонстрували 43,9% учнів, а в контрольних – 21,74%, середній рівень – 42,8% учнів експериментальних класів, 20,29% – контрольних, низький рівень – 7,6% учнів експериментальних класів, 34,78% – контрольних, дуже низький рівень – 5,7% учнів експериментальних класів, 23,19% – контрольних).

Таблиця 2

Представленість учнів контрольних і експериментальних класів за вираженістю сформованості екологічної культури (%)

Клас	Рівні сформованості екологічної культури											
	Високий			Достатній			Низький			Дуже низький		
	Контр.	Експ	φ	Контр	Експ.	φ	Контр.	Експ.	φ	Контр.	Експ.	φ
7-й	17,65	38,9	2,03 *	19,12	42,2	2,16 *	35,29	12,6	2,32 **	27,94	6,3	2,57 **
9-й	21,74	43,9	2,03 *	20,29	42,8	2,09 *	34,78	7,6	2,98 ***	23,19	5,7	2,22 **

Примітка: * $p \leq 0,05$; ** $p \leq 0,01$; *** $p \leq 0,001$.

Зважаючи на те, що в усіх даних щодо критеріїв діагностики рівнів сформованості екологічної культури розумово відсталих учнів 7-х та 9-х контрольних та експериментальних класів, різниця відсотків була у 2–2,5 рази більшою, ніж середнє відношення помилки різниці відсотків, відповідно відмінність можна вважати достовірною, а результати експерименту підтвердили доцільність запропонованої КВТФЕК в процесі вивчення природознавства в 6 – 9-х класах допоміжної школи.

Таким чином, отримані результати дослідження показали позитивну динаміку у формуванні екологічної культури розумово відсталих підлітків.

ВИСНОВКИ

У дисертації здійснено теоретичний аналіз проблеми, проведено експериментальне вивчення особливостей екологічної культури розумово відсталих підлітків, представлено корекційно-виховну технологію її формування у процесі вивчення природознавства. Проведене дослідження дає підстави до таких висновків:

1. Визначено, що в класичній та сучасній психолого-педагогічній теорії й практиці добре відомі величезні можливості високого позитивного впливу екологічного виховання на становлення особистості, зокрема формування основ екологічної культури, в українській корекційній психопедагогіці ця проблема системно теоретико-

експериментально ще не досліджувалася, що спричинює високу актуальність обраної теми дослідження. З'ясовано, що екологічна культура розумово відсталого підлітка – це особистісний феномен, формування якого лежить у руслі когнітивного, емоційно-аксіологічного та діяльнісного аспектів, що відображаються в нерозривній єдності між сукупністю елементарних знань, уявлень про природу, адекватного емоційно-ціннісного ставлення до неї й відповідних практичних умінь і навичок у системі “природа-людина”, і в результаті передбачають становлення його екологічної компетентності.

2. Аналіз навчально-виховного процесу сучасної допоміжної школи виявив низку проблем у змісті, організації і методиці екологічного виховання. Простежується відсутність послідовності та системності засвоєння екологічних знань на уроках природознавства та в позаурочний час, недостатня спрямованість на формування і розвиток в учнів емоційно-ціннісного пізнання довкілля та активної екологічної позиції, зменшення корекційно-виховного потенціалу навчальних предметів природознавчого циклу та виховних заходів цього напрямку. Це свідчить про необхідність створення спеціальних технологій з формування екологічної культури в розумово відсталих підлітків у процесі вивчення природознавства.

3. У дослідженні обґрунтовано психолого-педагогічні підходи до виміру рівня сформованості екологічної культури розумово відсталих учнів, виокремлено три групи критеріїв: когнітивний, емоційно-аксіологічний, поведінково-діяльнісний – показники, за кожним із яких, орієнтовано на виявлення характеру та своєрідності прояву інтелектуальних, емоційно-чуттєвих, ціннісних складових екологічної свідомості та природоохоронної діяльності в учнів 6 – 9-х класів допоміжної школи. Порівняльний кількісний і якісний аналіз результатів констатувального етапу експерименту свідчить про те, що в процесі вивчення природознавства на тлі загальних закономірностей розвитку школярів із нормальним рівнем інтелекту та розумово відсталих виявляються характерні відмінності сформованості екологічної культури останніх.

Так, інтерес до природи та природоохоронної діяльності в учнів допоміжної школи має поверховий і нестійкий характер, якість екологічних знань характеризується низьким рівнем усвідомленості, міцності, систематизованості і повноти. Емоційно-ціннісне ставлення характеризується відсутністю адекватної мотивації, базується на встановленні зовнішніх, несуттєвих ознак і зв'язків, при цьому почуття відповідальності під час взаємодії з природними об'єктами позитивно-пасивне. Підлітки не виявляють ініціативності та самостійності у процесі природоохоронної діяльності, постійно потребують контролю та допомоги з боку педагога. Розробка і запровадження відповідних до завдань дослідження критеріїв оцінки та діагностичних процедур дозволила встановити в учнів чотири рівні сформованості екологічної культури. Для більшості розумово відсталих підлітків характерні низький і дуже низький рівні. При цьому виявлено певну позитивну вікову динаміку, однак представлена вона недостатньо, що багато в чому пов'язано із чинниками педагогічного характеру.

4. Визначено форми організації та основних системоутворюючих складників експериментальної корекційно-виховної технології формування екологічної культури в розумово відсталих підлітків. Сутність КВТФЕК полягає у цілеспрямованому та послідовному використанні сукупності методів, прийомів і дій педагогів та учнів, а також навчально-виховних заходів, спрямованих на формування й розвиток особистісного феномена екологічної культури школяра, що ґрунтується на органічній взаємодії й взаємовпливі теоретико-методичних підвалин технології та практичних

шляхів їх реалізації. Структурну основу КВТФЕК становлять два основних компоненти: управлінський та інформаційний. Сутність управлінського компонента КВТФЕК полягала в обґрунтуванні теоретико-методичних засад побудови корекційно-виховної технології (науково-методичних положень, аспектів, принципів, напрямів корекційно-виховного процесу з формування екологічної культури розумово відсталих підлітків в процесі вивчення природознавства). Зміст та структуру інформаційного компонента склали теоретико-змістові положення та змістові лінії, що ґрунтуються на основних теоретичних узагальненнях управлінського компонента й утілюються в змістовому й методичному забезпеченні реалізації КВТФЕК: тематичному модулі “Основи екології (Донеччина)” та технологічному модулі (наборі технологічних карт для 6-го, 7-го, 8-го, 9-го класів допоміжної школи). Цілісність педагогічного впливу забезпечувалась взаємозв’язком уроків природознавства з позаурочною діяльністю та використанням системи методів і прийомів корекційної роботи.

5. Експериментальна перевірка запропонованої корекційно-виховної технології формування екологічної культури розумово відсталих підлітків в процесі вивчення природознавства засвідчила її ефективність та доцільність застосування в допоміжних школах. По завершенні формувального експерименту середній показник високого рівня сформованості екологічної культури учнів в експериментальних класах на 22% (статистично достовірно) перевищив відповідний результат у контрольних класах.

Висунуті в дисертації рекомендації й положення не розкривають усіх питань проблеми формування екологічної культури розумово відсталих підлітків при вивченні природознавства, отже, виникає необхідність її подальшого наукового дослідження в різних напрямках, а саме: вивчення специфіки формування екологічної культури в розумово відсталих учнів в умовах інтегрованого та інклюзивного навчання; взаємозв’язку різних навчальних предметів у формуванні екологічної культури; створення цілісної системи екологічного виховання дітей та підлітків, які потребують корекції розумового розвитку, у спеціальних дошкільних і шкільних закладах.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

1. Співак Я. О. Основи природознавства. Ботаніка. Екологія. Частина І. Навчальний посібник / Я. О. Співак // Основи природознавства. Ботаніка. Екологія / Частина І : навч. посібник. – Слов’янськ : ПП Маторін Б. І., 2011. – 162 с.
2. Співак Я. О. Основи природознавства. Зоологія з екологією. Частина ІІ : навч. посібник для студентів за напрямом підготовки 6.010105 “Корекційна освіта (за нозологіями)” / Я. О. Співак, Л. А. Співак. – Слов’янськ : ПП Маторін Б. І., 2013. – 204 с.
3. Співак Я. О. Навчальна програма з курсу “Природознавство з методикою викладання в спеціальній школі” для студентів за напрямом підготовки 6.010105 “Корекційна освіта (за нозологіями)” / Я. О. Співак.- Слов’янськ : ПП Маторін Б. І., 2012 . – 10 с.
4. Співак Я. О. Навчальний посібник з курсу “Природознавство з методикою викладання в спеціальній школі” для студентів за напрямом підготовки 6.010105 “Корекційна освіта (за нозологіями)” / Я. О. Співак.- Слов’янськ : ПП Маторін Б. І., 2013 . – 175 с.

5. Співак Я. О. Самостійна робота студентів при вивченні курсу “Природознавство з методикою викладання в спеціальній школі” : метод. вказівки / Я. О. Співак. – Слов’янськ : ПП Маторін Б. І., 2013. – 51 с.
6. Співак Я. О. Особливості індивідуального підходу у навчанні розумово відсталих учнів основам природознавства / Л. А. Співак, Я. О. Співак // Дидактичні та соціально-психологічні аспекти корекційної роботи у спеціальній школі : наук.-метод. зб. [ред. В. І. Бондар, В. В. Засенко] – Вип. 4. – К. : Знання, 2002. - С. 248–250.
7. Співак Я. О. Педагогічні умови корекції процесу формування природознавчих понять в учнів спеціальної школи / Л. А. Співак, Я. О. Співак // Вісник Луганського Національного університету імені Тараса Шевченка. - № 14 (225). – Луганськ, 2011. – С. 151–156.
8. Співак Я. О. Дослідження рівня сформованості екологічної культури учнів спеціальної школи / І. В. Дмитрієва, Я. О. Співак // зб. наук. праць Кам’янець-Подільського Національного університету імені Івана Огієнка (серія соціально-педагогічна) / [ред. О. В. Гаврилов, В. І. Співак]. – Вип. 20 – Кам’янець-Подільський : ПП Медобори, 2012. – С. 67–74.
9. Співак Я. О. Психологічні вимоги організації процесу формування у розумово відсталих підлітків екологічної культури / Я. О. Співак // зб. наук. праць Кам’янець-Подільського Національного університету імені Івана Огієнка (серія соціально-педагогічна) / [ред. О. В. Гаврилов, В. І. Співак]. – Вип. XXI. – Кам’янець-Подільський : Медобори, 2012. – С. 157–164.
10. Співак Я. О. Теоретично-методичні засади формування в розумово відсталих підлітків екологічної культури при вивченні природознавства / Я. О. Співак // Науковий часопис НПУ імені М.П.Драгоманова : зб. наук. праць (Серія № 19 “Корекційна педагогіка та психологія”). – К. : НПУ імені М. П. Драгоманова, 2013. - №23. - С. 233–236.
11. Співак Я. О. Екологічна освіта та екологічне виховання як психолого-педагогічна проблема / Я. О. Співак // зб. наук. праць Кам’янець-Подільського Національного університету імені Івана Огієнка (серія соціально-педагогічна) / [ред. О. В. Гаврилов, В. І. Співак]. – Вип. XXIII. – Кам’янець-Подільський : Медобори, 2013. – С. 93–101.
12. Співак Я. О. Особливості природознавчих уявлень учнів допоміжної школи. / Я. О. Співак // Мат-ли Всеукр. наук.-практ. конф. [Актуальні проблеми спеціальної педагогіки та психології], (Херсон, 18-19 березня 2010 р.). – Херсон, 2010. – С. 188–195.
13. Співак Я. О. Вивчення стану сформованості екологічних знань в учнів допоміжної школи / Я. О. Співак, О. В. Коробко // Теоретичне і методичне забезпечення навчання та виховання осіб з особливими освітніми потребами : зб. наук. праць [ред. І. В. Дмитрієва] - Вип. I – Слов’янськ : ПП Маторін Б. І., 2011. – С. 219–222.
14. Співак Я. О. Коррекция познавательной деятельности умственно отсталых учащихся в процессе проведения наблюдений за изменениями в природе /Л. А. Співак, Я. О. Співак // Мат - лы Междунар. научн.-практ. конф., посвященной памяти доктора психологических наук, профессора В. Г. Петровой [“Традиции и инновации в системе образования детей с ограниченными возможностями здоровья”], (Москва, 10-14 мая 2012 г.), М. : ГБОУ Педагогическая академия, 2012. – С. 160–163.

15. Співак Я. О. Історичні витоки екологічного виховання розумово відсталих учнів на уроках природознавства / Я. О. Співак // Мат-ли I Міжнародн. наук.-практ. конф. студентів та молодих учених [Корекційна та інклюзивна освіта очима молодих науковців], (Суми, 25 – 26 квітня 2013 р.). – Суми, 2013. – С. 324–332.

16. Спивак Я. О. Особенности экологической культуры умственно отсталых подростков / Я. О. Спивак // Инновации в экономике, проектном менеджменте, образовании, юриспруденции, социологии, медицине, экологии, философии, психологии, физике, технике и математике : сб. научн. статей по итогам междунар. научн.-практ. конференции, (Санкт-Петербург, 29-20 апреля 2013 г.). - Санкт-Петербург : Изд-во КультИнформПресс, 2013. – С. 230–232.

17. Спивак Я. О. Особенности экологической культуры умственно отсталых подростков / Я. О. Спивак // Научные исследования и их практическое применение. Современное состояние и пути развития : сб. научных трудов Sworld.- Том 21 – Иваново, 2013. - С. 51–55.

АНОТАЦІЇ

Співак Я. О. Формування екологічної культури в розумово відсталих підлітків у процесі вивчення природознавства. – На правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук зі спеціальності 13.00.03 – корекційна педагогіка. – Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова. - Київ, 2013.

Дисертацію присвячено проблемі формування екологічної культури в розумово відсталих підлітків у процесі вивчення природознавства. Визначено теоретико-методичні засади екологічного виховання учнів, які потребують корекції розумового розвитку. Викладено результати вивчення та аналізу реального досвіду роботи з формування екологічної культури розумово відсталих підлітків у навчально-виховному процесі допоміжних шкіл. Визначено показники, критерії та рівні сформованості екологічної культури розумово відсталих учнів 6 – 9-х класів, показано її особливості, вікову динаміку та потенційні можливості.

Розроблено корекційно-виховну технологію формування в розумово відсталих підлітків екологічної культури як сукупності методів, прийомів і дій педагогів та учнів, а також навчально-виховних заходів, спрямованих на формування й розвиток когнітивного, емоційно-аксіологічного та поведінково-діяльнісного компонентів означеного феномену, що ґрунтується на органічній взаємодії теоретико-методичних підвалин технології та практичних шляхів їх реалізації. Розроблено та опрацьовано її змістово-процесуальну основу та методичне забезпечення: тематичний модуль “Основи екології (Донеччина)” та технологічний модуль (набір технологічних карт для 6 – 9-х класів).

Ключові слова: екологічна культура; екологічна освіта та виховання; розумово відсталі підлітки; природознавство; корекційно-виховна технологія.

Спивак Я. О. Формирование экологической культуры у умственно отсталых подростков в процессе изучения природоведения. – На правах рукописи.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата педагогических наук по специальности 13.00.03 – коррекционная педагогика. – Национальный педагогический университет имени М. П. Драгоманова. – Киев, 2013.

Диссертация посвящена проблеме формирования экологической культуры у умственно отсталых подростков в процессе изучения природоведения.

В исследовании представлен анализ теоретико-методических основ экологического воспитания детей с ограниченными умственными возможностями; раскрыт потенциал природоведения как основного средства формирования экологической культуры. При этом экологическая культура умственно отсталого подростка рассматривается нами как личностный феномен, формирование которого заключается в русле когнитивного, эмоционально-аксиологического и деятельностного аспектов, отображающихся в неразрывном единстве элементарных знаний, представлений о природе, ее объектах и явлениях, адекватного эмоционально-ценностного отношения к ней и соответствующих практических умений и навыков в системе “природа-человек”, и, в результате, предполагающих становление экологической компетентности.

В диссертации представлен анализ опыта работы по экологическому воспитанию в специальных школах-интернатах; дана целостная характеристика особенностей экологической культуры умственно отсталых учащихся 6 – 9-х классов, в частности, представлены своеобразие проявления интереса к природе и природоохранной деятельности, экологических оценок, чувств, потребностей и способностей к осознанной самостоятельной практической деятельности в природе; определены показатели, критерии, уровни сформированности экологической культуры, ее возрастная динамика и потенциальные возможности учащихся.

Разработана и внедрена в практику вспомогательных школ коррекционно-воспитательная технология формирования экологической культуры у умственно отсталых подростков в процессе изучения природоведения. Экспериментальная технология представляет собой совокупность методов, приемов и действий педагогов и учеников, а также учебно-воспитательных мероприятий, направленных на формирование и развитие когнитивного, эмоционально-аксиологического и поведенческо-деятельностного компонентов экологической культуры, и основывается на органическом взаимодействии и взаимозависимости теоретико-методических основ технологии и практических путей ее реализации. Структурную основу коррекционно-воспитательной технологии формирования экологической культуры определили два основных компонента: управленческий и информационный. Суть управленческого компонента заключалась в обосновании теоретико-методических основ построения экспериментальной технологии (научно-методических положений, аспектов, принципов, направлений коррекционно-воспитательного процесса по формированию экологической культуры у учащихся 6 – 9-х классов вспомогательной школы в процессе изучения природоведения). Содержание и структуру информационного компонента составили теоретико-содержательные положения и содержательные линии, основанные на теоретических обобщениях управленческого компонента и реализованные в содержательном и методическом обеспечении:

тематическом модуле “Основы экологии (Донецкая область)” и технологическом модуле (наборе технологических карт для 6 – 9-х классов). Целостность педагогического влияния обеспечивалась взаимосвязью уроков природоведения и внеурочных занятий, а также использованием системы методов и приемов коррекционной работы.

Качественный и количественный анализ полученных экспериментальным путем результатов исследования подтвердил эффективность и целесообразность внедрения в практику работы вспомогательной школы разработанной коррекционно-воспитательной технологии формирования экологической культуры у умственно отсталых подростков в процессе изучения природоведения.

Ключевые слова: экологическая культура, экологическое образование и воспитание, умственно отсталые подростки, природоведение, коррекционно-воспитательная технология.

Spivak Yaroslav. Forming of ecological culture with mentally retarded teenagers in the process of studying the natural history. – Manuscript.

Thesis for the Master’s Degree in Pedagogics. Speciality 13.00.03 – Correctional Pedagogics. - Dragomanov National Pedagogical University. - Kyiv, 2013.

The thesis is devoted to the problem of forming the ecological culture with the mentally retarded teenagers in the process of studying the natural history. The theoretic-methodical foundations of the ecological education and upbringing of schoolchildren who need the correction of their intellectual development are defined.

The investigation shows the results of the study and analysis of the real experience gained in the process of work aimed at the formation of the ecological culture of the middle and senior formers in the study-education process at the auxiliary schools of the Donetsk region.

The author also defines the indices, criteria and levels of the ecological culture formation with the mentally retarded teenagers of the 6th-9th forms; their age dynamics and potentialities are also shown.

The correction-educational technology of forming the ecological culture with the intellectually backward teenagers as a specially designed system aimed at the pedagogical guidance over the elaboration with the pupils the motivational, cognitive, sensible and behaviour-actional components of the above-mentioned phenomenon is worked out; its content-processional basis and methodical provision (programme “Basis of Ecology (Donetsk Region)” and a set of technological cards for the 6th, 7th, 8th, 9th forms of the auxiliary school is worked out and put into practice as well.

Key words: ecological culture; ecological education and upbringing; intellectually backward pupils; natural history; correction-educational technology.